

SKICA ZA PORTRET ISTOČNOISTARSKIH KVARNERSKIH SREDNJOVJEKOVNIH KOMUNA OD XV. DO XVII. STOLJEĆA

Darinko MUNIĆ

mag., upravitelj Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 51000 Rijeka, Ružičeva 5, CRO
MD, direttore dell'Istituto di scienze storiche e sociali HAZU, 51000 Fiume, Ružičeva 5, CRO

SAŽETAK

Članak je posvećen povijesnim odrednicama istočnoistarskih kvarnerskih komuna u razvijenom srednjem vijeku. Riječ je tzv. Kvarnerskom posjedu, kojeg su činili Rijeka na Rječini, Kastav (s lukama u Preluku i Voloskom), Veprinac, Lovran (do sredine XV. st.), Mošćenice i Brseč (također do sredine XV. st.). Taj posjed na istočnoj obali Istre su od XII. do razmeđe XIV. u XV. st., držali Devinski grofovi, a zatim ga preuzimaju gospoda Walsee, da bi nakon 1465. godine, Kvarnerski posjed definitivno došao u ruke Habsburške kuće (u čijem će okrilju ostati sve do 1918. godine).

Od Plominskog zaljeva na jugu, uz istočnu obalu Istre i strme padine Čićarije s Učkom do Preluke na sjeveru - gdje Riječki zaljev najdublje zadire u kopno - te dalje morskom obalom do Rječine, oblikovale su se u okviru zajedničkog Devinskog posjeda istočnoistarske kvarnerske komune i njima pripadajući kašteli. Taj se Kvarnerski posjed društveno-politički oblikovao od sredine XII. do početka XIV. stoljeća. A prema Urbaru Kvarnerskih imanja Devinaca i Walseeovaca iz oko 1400. godine¹ ili jednostavnije Riječkom urbaru², dakle na razmeđi XIV. u XV. stoljeće, Kvarnerska su imanja od Devinaca na obitelj Walsee prenijeta u ovome sastavu: *Brseč/Berschetz, Mošćenice/Moschanitz, Lovran/Lauran, Veprinac/Veprinez, Kastav/Chestaw* i grad i općina *Rijeka/Sant Veit in der stat*³, na desnoj obali Rječine.

1. Milko KOS, "Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseeovaca na Kvameru", *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. III, Rijeka 1955-1956, str. 1-20/345-364/.
2. Danilo KLEN objavljuje novi izvornik Riječkoga urbara, u kome ne nalazi *Opczach/Sapnišče* na jugu od Gorice, *Podgrad/Podgrad* i *Orecholach/Orehovlje* kod Mirna na jugu od Gorice (Vidi: M. Kos, "Jedan urbar...", n. dj., str. 18/362). Isto tako, vrlo je oprezan u dataciji izvornika, pa već u naslovu širi opseg godina, od kada do kada, je izvornik mogao biti sastavljen. Vidi: D. KLEN, "Riječki urbar (1390-1405)", *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* (Dalje: *VHARIP*), sv. XX, Rijeka 1975-1976, str. 151-163.
3. Njemački nazivi citiraju se prema M. K o s u, "Jedan urbar...", n. dj., str. 359-361. Međutim, izvornici/urbari se razlikuju u grafiji, pa u n. dj. D. K l e n a "Riječki urbar" nalazimo: "Veprinca", "Moshanicz" i "Bershecz"; a ime Rijeke je u naslovu "Sand Veyt", a u tekstu "sant Veit in der Stat" (str. 156). U njemačkim izvorima zatičemo još i "St. Veit am Pflaun". Latinski naziv *Flumen sancti*

Geografskim smještajem sva su mjesta, osim Lovrana i Rijeke na prirodnim uzvišenjima i podalje od morske obale, ali vrlo pogodna za stanovanje. Odabir mjesta prebivanja, dakle nije slučajna. Dapače, stanovništvo srednjovjekovnih komuna nastavlja dugotrajni kontinuitet nastanivanja i života na tome području, od najstarijih vremena⁴.

Fizički Istri - doslovno - ne pripadaju Rijeka i Kastav, te dobar dio Kastavštine. Ipak veći dio kastavske srednjovjekovne komune, tj. Kastavštine (gotovo do najnovijih dana)⁵ - od Preluke preko Vołoskog do opatije Sv. Jakova i Slatine (u centru današnje Opatije), pa zatim na sjeverozapad podno padina Veprinca, prema Rukavcu, Brgudu i Kastavskoj šumi - je na području Istre. Kastavska je komuna zapravo, stoljećima činila ne samo upravno-administrativno-političku vezu, nego i snažan etnički, jezični, crkveni (to područje je od najranijih vremena potpadalo u nadležnost puljskih biskupa) i kulturološko - tradicijski most između istočnog dijela istarskog poluotoka i kopnenog zaleđa. To ujedno potvrđuje činjenicu, da fizičko-geografske granice - u našem slučaju udolina između Čičarije i kastavske zaravni - ne moraju biti i političko-upravno-administrativne granice pojedinih područja. Dapače, umjesto zapreke one ponekad omogućavaju vrlo uspješnu razmjenu ljudskoga rada i misli.

Urbar Kvarnerskih imanja iz oko 1400. svojevrsan je inventar zatečenog društveno-političkog stanja na području istočnoistarskih komuna, pa nam tako uz imenovanje mjesta donosi i popis zajedničkih i pojedinačnih obveza podložnika Rijeke, Kastva, Veprinca, Lovrana, Mošćenica i Brseča. Zajedničku obvezu u novcu i mladim životinjama od koje je riječka komuna oslobođena, Kastav, Veprinac, Mošćenice, Lovran i Brseč plaćaju dva puta godišnje i to: o Mesopustu svi zajedno, i drugi put na Miholju - Kastav, Veprinac i Mošćenice, a Lovran i Brseč tu obvezu poravnavaju na Martinovo. Osim toga svaka je komuna plaćala "štitvru/stewer" i to: Lovran 28 maraka, Brseč 20 maraka, a Kastav, Veprinac, Mošćenice i Rijeka "nach des Herrn Gnade", tj. *po milosti Gospodina*⁶, što nije ni olakšavalo ni otežavalo položaj komuna, kako bi se to na prvi pogled

Viti, također je prijevod hrvatskog imena *Sv. Vid na Rijeci*. Naravno i ostala mjesta imaju latinske, odnosno talijanske inačice imena: *Castua, Apriano, Laurana, Moschienenize i Bersecio*.

- 4 O najstarijim tragovima života na području oko Kvarnerskog zaljeva vidi: Mirko MALEZ, "Istraživanje paleolitika i mezolitika na području Liburnije", *Liburnijske teme*, knj. I, Opatija 1974, str. 17-49 + slikovni prilozi. A o kontinuitetu života na tome području do srednjeg vijeka vidi: *** - *Povijest Rijeke*, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1988, str. 19-79. i Darinko MUNIĆ, *Kastav u srednjem vijeku. Društveni odnosi u kastavskoj općini u razvijenom srednjem vijeku*, Biblioteka Dokumenti, sv. 10, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1986, str. 9-34, te priložene popise "Literature".
- 5 "Ugovorima u Rapallu 1920. i Rinnu 1924. god. sklopljenim između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, dio Kastavštine, tj. županija: Bregi, Breza, Brgud Mali, Brgud Veli, Jurdani, Jušći, Klana, Kučeli, Lisac, Matulje, Perinčići, Pabri, Rukavac Donji, Rukavac Gornji, Zvoznača, dio Škurinje (Donja Škurinja), južni dio Zameta sa željezničkom prugom (Donji Zemet) te dio Drenove (Donja Drenova) ustupljeni su Italiji. Preostalih 16 županija ostalo je u granicama Jugoslavije i od njih je između dva ratova formirana administrativna jedinica - Kotar Kastav." Antun GIRON, "Izvještaji Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora Kastav 1944. godine", P. O. VHARIP, sv. XXX, Pazin - Rijeka 1988, str. 101.
- 6 D. KIEN, *Riječki urbar*, n. dj., str. 156-161.

moglo pomisliti, jer je ta obveza ipak bila ustanovljena, kao na primjer u Kastvu - 100 maraka.

Pojedinačne su pak obveze plaćali podložnici svome gospodaru desetakom od žita, vina i mladih životinja, te novčanim iznosima obračunatim u šilinzima. Ta obveza nije za sve bila ista. Na kraju kapetan riječki ima prihode od "*zwo müł an dem phlawn*"⁷, za čuvanje tvrđave, tj. grada.

Međutim, riječ je ipak o paušalnim pojedinačnim obvezama podložnika, a tek će Mošćenički urbar iz 1622. godine⁸ donijeti popis poimeničnih obveznika mošćeničke komune.

Cjelovitost Kvarnerskih imanja donekle je narušena sredinom XV. stoljeća (svakako iza 1443. godine) kada je kralj Fridrih III. dao u zakup Febu della Torre Pazinsku grofoviju/knežiju zajedno s kaštelima Brsečom, Lovranom i Vranjom (u središnjoj Istri podno zapadnih padina Učke) "*sa svim svojim prihodima, koristima, dohocima i prinadležnostima ... na neodređeno vrijeme*"⁹ a to je značilo zauvijek. Naravno, ta je transakcija obavljena uz obvezu plaćanja godišnjeg novčanog najma¹⁰.

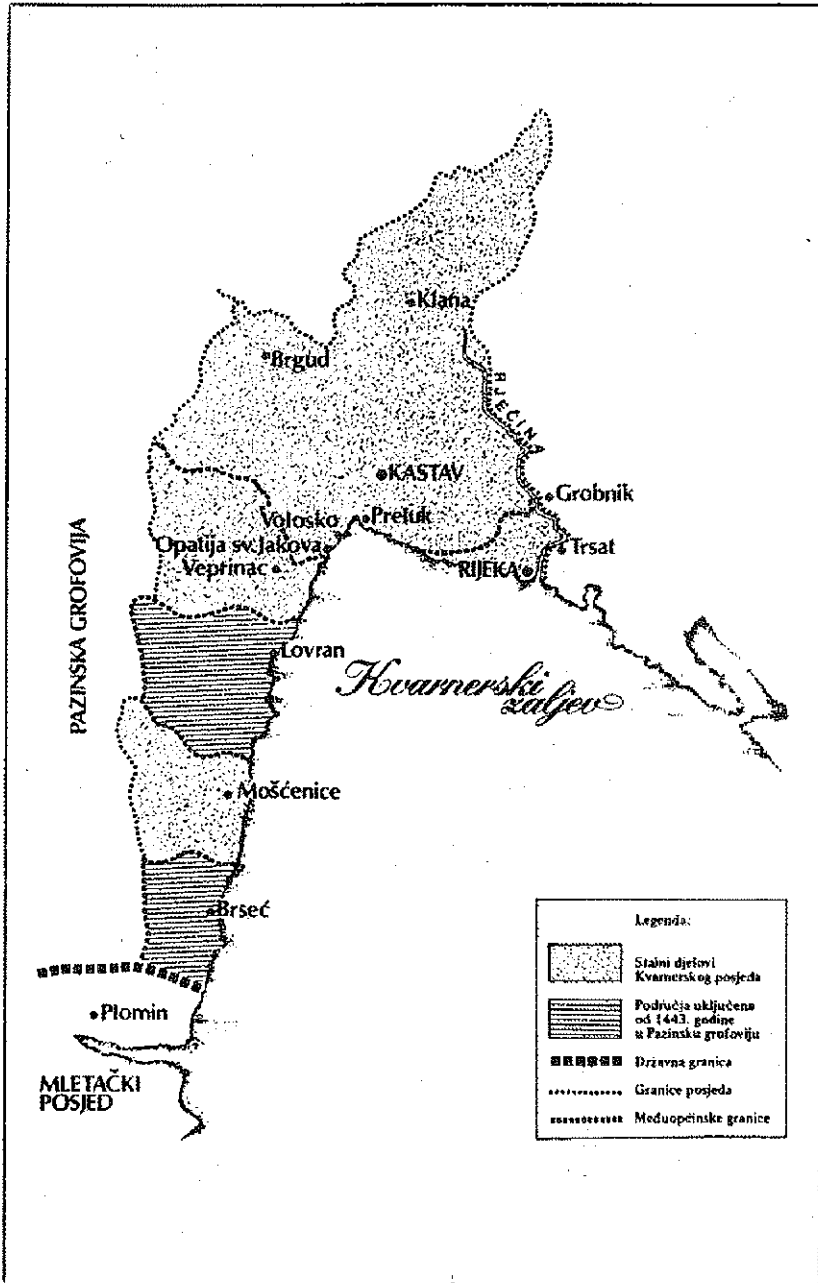
Istovremeno, grad i područje Rijeke - *Terra Fluminis S. Viti con suo distretto* postaju najznačajnijim dijelom Kvarnerskih imanja, obitelji Walsee. Rijeka tada doživljava snažan pomak svog gospodarstva, a posebice kao trgovačko-pomorski grad. Rijeka je svoje poslovne veze razgranala duboko u unutrašnjost kopna: na sjever prema Kranjskoj i Austriji, te Hrvatskoj i Ugarskoj prema sjeveroistoku i dalje; na zapad prema Apeninskom poluotoku, s kojim preko Venecije, Ankone, Riminija, Firma, Barlete i drugih luka ima i stalne brodarske veze. Brodovi dolaze i odlaze prema dalmatinskim i istočnojadranskim lukama (Zadar, Šibenik, Split, Korčula, Dubrovnik, Kotor), sve do Grčke (Patras) i Španjolske (Barcelona). U Rijeci se trguje proizvodima mora i kopna: solju, uljem, ribom, vinom, voćem, odnosno žitaricama, drvom, drvnim i željeznim preradvinama, vunom, tkaninama, kožom i dr. Rijeka je u XV. stoljeću razvijeno obrtničko središte u kome se spominju: postolari, krojači, kožari, klobučari, mesari, brijači, mlinari,

7 I s t i, str. 157.

8 Danilo KLEN, "Urbar Mošćenica iz 1622.", *Liburnijske teme*, knj. I, Opatija 1974, str. 117-127 + slike.

9 Camillo de FRANCESCHI, *Storia documentata della Contea di Pisino* (a cura del figlio Carlo), Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (dalje: AMSI), vol. X-XI-XII N.S. (LXII-LXIII-LXIV della Racolta), Venezia 1963, str. 52. Darinko MUNIĆ, "Brseč na početku XVII. stoljeća", *Liburnijske teme*, sv. 8, Opatija 1993. (U tisku).

10 Lujo MARGETIĆ, "Povijesno-pravni aspekti staroga Lovrana", *Liburnijske teme*, knj. 6, Opatija 1987, str. 56. smatra da se ne može točno utvrditi godina prelaska Lovrana u posjed Pazinske grofovije. Ipak mišljenja je da se to desilo u drugoj polovici XV. stoljeća.

Kvarnerski posjed Devinaca i Walseeovaca od XIII. do XV. stoljeća. Iz: D. MUNIĆ, *Kastav u srednjem vijeku*, str. 40.

krčmari, mornari, brodograditelji, tesari, kovači, zlatari, rezači drva i drugi¹¹. Sve je to imalo odraza i na obližnje komune Kvarnerskog posjeda, ali je gospodarsko snaženje Rijeke, utjecalo pozitivno i na obližnja mjesta u okviru hrvatsko-ugarske države, odnosno frankopanskog posjeda na Krku, Vinodolskoj knežiji i Senju.

U međuvremenu dolazi do promjena u vrhovništvu nad imanjima. Naime, slijedom srednjovjekovnog nasljednog prava Kvarnerska imanja dolaze u ruke nadvojvoda austrijskih. Godine 1465. posljednji Walseovac Wolfgang V. pismenim je putem svoje posjede ostavio habsburškom nadvojvodi Fridrihu III. (kasnije caru Fridrihu). Tako je austrijska kuća 1466. svoju vlast i drugim krakom protegnula na obalu sjevernog Jadrana, budući je gotovo sto godina ranije, još 1382. uspjela zadobiti Trst. Tome valja pridodati i ranije stečene posjede u središnjoj Istri - Pazinsku grofoviju. Tako je austrijska vladarska kuća postala još neposrednijim susjedom i suparnikom Mletačke Republike, a na Rječini ugarsko-hrvatskoj državi.

No, uporedo s političko-administrativnim tekle su i gospodarsko-društvene promjene. Te promjene imaju ustaljeni ritam, a njihov najbolji odraz su statuti pojedinih komuna. Najstariji i najznačajniji je "*Zakon Grada Castua od Letta 1400*"¹², koji je nastao barem u svom prvom dijelu u isto vrijeme kada i Riječki urbar¹³. Zatim je 1507. godine zabilježen *Veprinački statut*¹⁴, a 1637. "*Zakôn Kaštela Mošćeníc*"¹⁵. Sva su tri statuta zapisana hrvatskim jezikom, a u čakavskom govoru. Samo je *Riječki statut*¹⁶ iz 1530. godine zapisan latinskim jezikom. Iako su Veprinački i Mošćenički statut nastali nešto kasnije od Kastavskog statuta, oni svojim odredbama i spominjanjem "*naše gospode Walsee*", odražavaju vrijeme kada je u Kastavskoj gosposhti ili kapetaniji

11. Za razdoblje riječke svakodnevice XV. stoljeća, posebno od 1436-1461. godine najpouzdaniji je izvornik "Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461)" Mirka ZJACIĆA u *Vjesnik Državnog arhiva*, sv. III (I. dio), Rijeka 1955-1956, str. 5-343; sv. IV (II. dio), Rijeka 1957, str. 85-225; sv. V (III. dio), Rijeka 1959, str. 225-459. Najstarije dijelove izvornika objavio je početkom stoljeća Silvino GIGANTE pod naslovom *I Libri del cancelliere*, Vol. I, "Monumenti di storia fiunana", Fiume 1912, a potom i nastavke u *Rivista semestrale della Società di studi fiumani e Fiume*. (dalje: *Rivista Fiume*).
12. Matko LAGINJA, "Kastavski ustav (1400-1461)", *Pravo*, god. I, Zadar 1873/74, br. 4, str. 120-126; 5, 156-161; 6, 188-192; 7, 218-224; 8, 251-256; 9, 281-288; 10, 295-302 i 11, 334-340. i Franjo RAČKI, "Statut kastavski" u: Statuta lingua croatica conscripta. Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski i donekle svega krčkoga otoka, Kastavski, Veprinački i Trsatski. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. IV, JAZU, Zagreb 1890, str. 179-207. Izvodi iz statuta donose se prema "*Statut Kastavskij Letta 1400*", Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, VO-4 "Isusovački samostani Rijeke" (Dalje: HDA, VO-4, ISR), Dodatak sv. LVII, fasc. 20. (str. 52-73).
13. Mihael NIKETIĆ JASINSKI, "Kada i na koji način je bio sastavljen Kastavski statut?", *Zbornik znanstvenih razprav Juridické fakultete v Ljubljani*, let. III/1923-1924, Ljubljana 1924, str. 119-137. M. N. Jasinski je zaključio da se radi o tri redakcije statuta, pri čemu je prvih 25 "kapitula" / članaka nastalo 1400. godine. Vidi također: Darinko MUNIĆ, "Prilog dataciji Kastavskog statuta", *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 5, Zavod za povijesne i društvene znanosti IC JAZU, Rijeka 1985, str. 171-195.
14. Oleg MANDIĆ, "Zakon Veprinački Milezin let Gospodnjih 1500". U: "Osnove pravnog uređenja veprinačke općine u XVIII. stoljeću", *Rad JAZU*, knj. 306, Zagreb 1955, str. 108-114.
15. Ante ŠEPIĆ, "Zakôn Kaštela Mošćeníc", *Rad JAZU*, knj. 315, Zagreb 1957, str. 233-258.
16. Zlatko HERKOV, *Statut grada Rijeke iz godine 1530.*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948, str. 326-535 (II. dio).

kodificirano običajno pravo. Kastavska gospoštija (Herrschaft Khestau ili Signoria di Castua) se kao cjelovit posjed istočnoistarskih kvarnerskih komuna spominje od druge polovice XV. st., a po svemu sudeći ona je izravna posljedica Maksimilijanovih reformi iz 1483. godine.

Gospoštiju čine *Mošćenički, Veprinački i Kastavski komun*, a sjedište joj je u Kastvu, što je izravna posljedica Kastavskog statuta¹⁷. U Kastvu je zajedničko sudište "od kriminala" za Kastavce, Veprinčane i Mošćeničane, a u njemu prebiva i njen vrhovni upravitelj i vojni zapovjednik - "*Capitan Castauske Capitantije*". On ima široka ovlaštenja u upravnoj i vojnoj vlasti, a u ime feudalnog gospodara. Njegova se nadležnost proteže na ubiranje godišnjih obveznih podavanja podložnika u novcu (100 maraka u Kastvu) i naturalija (desetak od "*suakoga xita*", vina, mladih životinja - kozlića janjaca). Kapetan je prisutan u radu "*dva suca od leta*", radu i djelatnosti "*svetnika*"/vijećnika u gradskim vijećima, nadzire službu satnika i njegovih stražara, dvornika, pa čak i kancelara, odnosno župana u Veprincu i Mošćenicama. Najveći dio podložnika koji su gotovo svi pripadnici hrvatskog etnosa - čine "*kmeti*", zajedno s pučanima, te povremenim "*gostima*" (pridošlicama, koji su u početku lišeni komunalnih prava).¹⁸

Za razliku od Riječana, većina gospoštijskog pučanstva bavila se poljoprivredom i uzgojem sitne stoke, koju napasaju na zajedničkim općinskim pasištima, sjenokošama, livadama i u šumama. Tek se manji broj podložnika bavi obrtom i trgovinom - mlinari, pekari, mesari, kožari, drvodjelci, "*tovernari*" /gostioničari, a tek poneki u Voloskom i Preluku ribarstvom¹⁹.

U hrvatsko stanovništvo Gospoštije stapali su se povremeni doseljenici iz Furlanije i Kranjske. Uz njih u Kastvu i obalne gradove nailazimo na obitelji talijanskog, odnosno germanskog podrijetla, što ne začuđuje s obzirom na geografski položaj tih kvarnerskih komuna. Inače kapetani kastavski gotovo su redovito bili tuđinci. Sve to potvrđuju prezimena koja zatičemo u *Kastavskom statutu*, a pogotovo u dokumentima nakon njega - različite isprave, testamenti, potvrde, trgovački ugovori, darovnice i dr. Uz statute i urbare (kao već spomenuti Mošćenički iz 1622.) najprimjerenije su "*Quadern*" o dužnicima u novcu, vinu, mladim životinjama, te obvezi obavljanja - za Kastavce čini se najteže - "*stražarske službe*"²⁰.

17 HDA, VO-4, ISR, "Statut Kastavskij...", n. izvor, *Kapitul* 48.

18 O životnoj svakodnevnici istočnoistarskih kvarnerskih komuna vidi: Lujo MARGETIĆ, "Neka pitanja razvitka srednjovjekovnih liburnijskih općina", *Liburnijske teme*, knj. I, Opatija 1974, str. 95-115. i D. M u n i ć, *Kastav u srednjem vijeku*, n. dj., III. "Društveni odnosi u Kastavskoj općini u razvijenom srednjem vijeku", str. 89-144.

19 O ribarenju npr: *Kapitul* 53, "Statut Kastavskij...", n. izvor.

20 Darinko MUNIĆ, "Građa arhivskog fonda Isusovački samostani - Rijeka u Arhivu Hrvatske u Zagrebu", *VHARIP*, sv. XXV, Rijeka 1982, str. 435-442.

U tom smislu najreprezentativniji je popis prezimena kastavskih obitelji i pojedinaca iz 1723. godine.²¹ Komparativno popis ima poseban značaj i za ostale komune²² u Kvarnerskom zaljevu. Primjera radi, navodimo tek neka karakteristična prezimena koja zatičemo još i danas, a neka od njih prisutna su i kao toponimi: "Affrich"/Afrić, "Bacich"/Bačić, Ban/Bani, "Blecich"/Blečić, "Chichouich"/Čikovići, "Giurchich"/Jurčići, "Iuanusich", "Lucich"/Lučići, "Matettich", "Michelchich", "Pileppich"/Pilepići, "Slauich"/Slavići, "Sepich"/Šepići, "Spincich"/Spincići, "Trinaistich"/Trinajstići, i dr. Nadalje tu su prezimena "Ferlan"/Frlani, "Cragnaz"/Kranjci, "Crancich", "Marot, Mauar, Miran", "Peterz"/Petrci, "Piuk"/Pivki, "Sche-rgl"/Škrliji, "Sterch"/Šterki, "Sterzhal", čiji su nosioci po svemu sudeći došli iz obližnje Kranjske, Furlanije i drugih krajeva Austrije. U popisu nalazimo i prezimena talijanske provincijencije: "Benzoni, Casari, Celebrini, Corsi, De Rouere, Sallè, Sandri, Zanchi"; pa i germanske: "Hauch, D' Oberburg, Ottmar, Sttemberg", a nešto ranije zatičemo kapetane V. Hohenecker, H. Genman. U izvornik je unijeto ukupno 960 kućedomaćina, a 210 različitih prezimena (dakle 21,875%), što bi moglo dati broj od oko 3.500 do 4.500 stanovnika. S obzirom na Rijeku koja u XVII. stoljeću ima oko 6.500-7.000 stanovnika²³, koncentracija stanovnika na području komune, a taj se zaključak može provući i na cijelu Gosposhtiju, nije bila osobito velika, već dapače cijelo je područje bilo vrlo rijetko naseljeno.

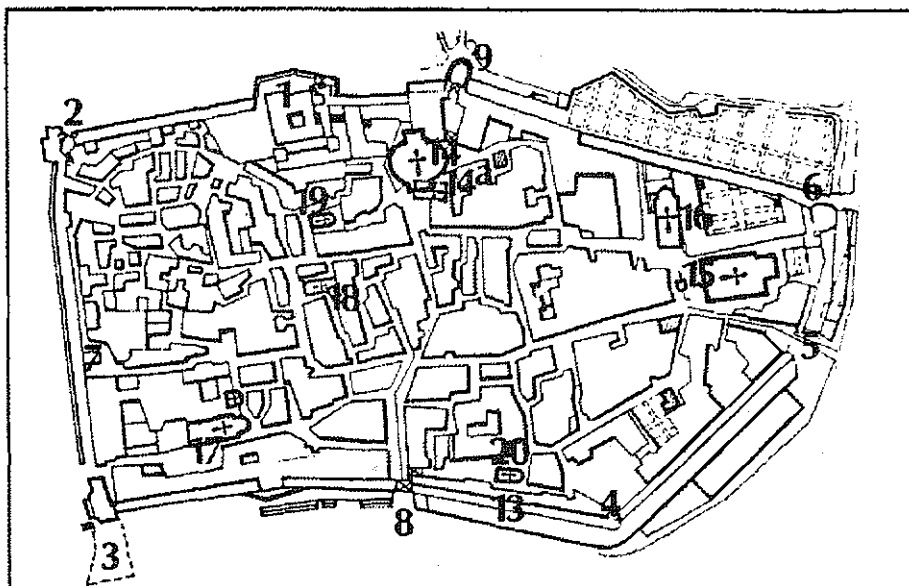
Posljednja dva desetljeća XVI. i prva tri desetljeća XVII. st. bila su najteža za kastavsku komunu i Gosposhtiju u cjelini. To je vrijeme opadanja njenog gospodarstva, koje je narušeno pritiskom bliskih turskih napada u kopnenom zaleđu (prisutnih još od kraja XV. st.), ali daleko snažnije sve jačom uskočkom prisutnošću, pa prikupljanjem i kretanjima soldateske na području Kvarnera i Istre. Uz uskoke, soldateska se prije i u vrijeme Uskočkoga rata ili rata za Gradišku (1615-1617/1618.)²⁴, okupljala na području Gosposhtije (Ćićarija, Klana). Ratu su prethodili posebni radovi na popravcima i izradi fortifikacija, a ta je obveza radne tlake pučanima bila najteža, teža i od omrznute stražarske službe. Odnosi između Austrije i Serenissime stalno su se zaoštravali, pa je prirodni slijed događaja bio jedino rat. A rat je stanovništvo bacio u još veću bijedu. Naposljetku, osiromašeni su podložnici Gosposhtije zajedno sa uskocima krenuli (1615) u pljačkaške pohode preko Učke. Udruženi sa stanovnicima Boljuna i Kožljaka pljačkali

21 I s t i, *Prezimana kastavskih obitelji i pojedinaca iz 1723. godine*, Turističko društvo Kastav, Kastav 1990, 56 str.

22 Upoređi na primjer, za Rijeku članak i s t o g autora "Riječki vinogradi 1775. godine", P. O. iz VĦARIp, sv. XXIX, Rijeka 1987, str. 236-272.

23 Giuseppe POGLAJEN, "Memorie cronologiche relative alle chiese e al Capitolo di Fiume", *Rivista Fiume*, A. I-II semestre 1930, Fiume 1930. Nikola STRAŽIČIĆ, "Prilog poznavanju demografskog razvoja grada Rijeke tijekom posljednja tri stoljeća", Rukopis ustupljen na uvid dobrotom autora. U tisku Časopis "Rijeka".

24 Miroslav BERTOŠA, "Uskočki rat i slom istarskog gospodarstva", *Jadranski zbornik*, sv. IV/1973-1975, Pula, Rijeka 1975, str. 239-286.

SREDNJOVJEKOVNA RIKA, FLUMEN ITD.

(Na planu Starog grada iz druge polovice 18. stoljeća označeni su važniji objekti.)

1. Kastel, sjedište kapetana; stajlo dograđivan i obnavljan, spominje se od 15. st.; od 1646. barutana, srušena 1927.
2. Slogin-kula (zapadna kula), spominje se od 15. st.; od 1646. barutana, srušena 1927.
3. Utvrda sv. Jeronima. Dio izvan gradskih zidova dodan 1593, a srušen 1775. Kroz njega se išlo na sprud pred gradom.
4. Sokol-kula.
5. Bedem sv. Marije, sagrađen 1664, demoliran 1790. Vrata na tome mjestu otvorena za promet u 17. stoljeću.
6. Kula Lešnjak.
7. Kirin-kula, spominje se 1638. Po nekima, nije bila iz gradski zid. Nedaleko od nje, u gradskom bedemu otvorena vrata (tek 1757).
8. Južna gradska vrata. Uz sjeverna vrata (sv. Vida, 9), u najstarije doba jedina.
9. Sjeverna vrata kroz kulu čuvaricu; kula je srušena 1778.
10. Sa svih gradskih vratiju skinute su vratnice 1775.
11. God. 1760. prestaje potreba za gradskim bedemima. Kuće se grade na samom bedemu.
12. U gradski opkop uvedena je voda iz potoka Lešnjaka i kanalom iz Rječine.
13. Uzani prostor između gradskog bedema i opkopa stao se rano koristiti kao povrtnjak. Zove se »Barbucani«.
14. Crkva sv. Vida. Isusovci srušili staru crkvicu s lopicom i preslicom, te 1638. počeli graditi novu.
- 14a. Ranija crkvića sv. Vida s »lopicom« i »preslicom« (na prikazu I. Klobučarića iz 1578, kao i ona sv. Jurja na Trsatu).
15. Crkva Marijina Uznesenja, najstarija župna crkva (iz 11. st. ?); pred crkvom odvojena toranj. Glagoljaska crkva s kapitolom.
16. Crkva sv. Roka (zavjet za kugu, 1599). Uz nju su 1663. izrasli ženski benediktinski samostan i škola.
17. Crkva sv. Jeronima Devinskih feudalaca, sagrađena 1315; gospodska crkva augustinskog reda bila je imam gospode.
18. Crkva sv. Fabijana i Sebastijana, zavjetna crkva za kugu; sagrađena 1291. (?), čim se na rimskim temeljima.
19. Crkva sv. Mihovila; spominje se 1441, a srušena 1833.
20. Crkvića sv. Barbure, kasnije sv. Nikole; spominje se u 15. st. U nju se 1629. s Rečice preselila bratovština tesara i mornara; srušena 1787, a zvana prenesena u crkvu sv. Sebastijana.

Srednjovjekovna Rika, Flumen... Iz: *** Povijest Rijeke, str. 76.

su mletačke posjede u središnjoj Istri (Humštinu, Grimaldu, Roč i Draguč)²⁵. Za uzvrat mletačka je vojska te iste godine pod komandom kapetana Kulfa Antonia Civrana spalila Lovran i Volosko, a nakon duge opsade, pod kraj rata, Mlečani su uspjeli zauzeti Mošćenice. Ali nakon rata morali su Mlečani, prema općim odredbama Madridskog mira, Mošćenice 1618. godine vratiti Austrijancima²⁶.

Međutim, bilo bi sasvim pogrešno propadanje gospodarstva Kastavske gospoštije knjižiti samo na račun Uskočkog rata. Već je mnogo ranije njena ukupna vrijednost opala: zbog slabijih prinosa privrede, a zatim nesposobnih ili za sebe bezdušno probitačnih kapetana. Gospodarstvo je ostajalo na istoj razini, pa je vrijednost Gospoštije "na rasprodajnom bubnju" stalno ista i nije se mijenjala gotovo punih pola stoljeća - 20.000 forinti. Iako je *Signoria di Castua/Herrschaft Khestau* od 1582. do 1625. godine²⁷ promijenila nekoliko zakupnika, nitko od njih nije uspio udahnuti svježu snagu njenom gospodarstvu. Sve se to okončalo činom prodaje riječkog isusovačkog kolegiju (1625-1630.)²⁸. U kupnji je riječkim isusovcima s obilnom novčanom pomoći priskočila barunica Ursula von Thonhausen, rođena Holleneck/Holleneg, čiji je suprug Balthasar i sam prethodno bio, zakupnikom Gospoštije (1610. godine). Ursula je iz dubokih religioznih pobuda bila pravi mecena riječkih isusovaca, a posebno je obilnim novčanim obrocima pomagala riječki isusovački seminar i gimnaziju (koja je kao druga na području Hrvatske osnovana 1627. godine²⁹).

Nakon svih obavljenih transakcija Kastavska je gospoštija napokon 1630. godine došla u ruke riječkog isusovačkog kolegija. I tako će ostati gotovo stoljeće i pol - točnije do 1773. godine, kada je isusovački red ukinut. Kolegij će značajnu ulogu odigrati ne samo na Rijeci, nego i daleko šire. Naravno, krenulo se prvo u ozdravljenje i oživljavanje gospodarstva, što je teklo vrlo mukotrпно, pa je najveći uspjeh postignut tek pred kraj postojanja reda - u vrijeme "domaćega kapitana" Jurja Vlaha (1738-1772), no to je već predmet jedne druge rasprave.

Kao i raniji zakupnici, i isusovci su preko svojih kapetana doživljavali "stresove i traume" pri upravljanju Kapetanijom. Još prije njihovog službenog nastupa bune se 1629. Mošćeničani, a već slijedeće 1630. godine pri prvom nastupu Komisije, koja je trebala donijeti reformirani statut i urbar, bune se svi kastavski podložnici. Uzaludno je

25 D. M u n i ć, *Kastav u srednjem vijeku...*, n. dj. 60-61.

26 HDA, VO-4, ISR, Akt o restituciji Mošćenica "dai Veneziani ai Austriaci de Anno 1618", svež. XLIX (LX), fasc. 11-12, br. spisa 7, od 25. srpnja 1618.

27 D. M u n i ć, *Kastav u srednjem vijeku...*, n. dj., str. 61-63. Vidi također: Giovanni KOBLEK, *Memorie per la storia del la liburnica città di Fiume*, vol. I, II, III, Fiume 1896. Prima ristampa: Trieste 1978.

28 Giuseppe VIEZZOLI, "La Compagnia di Gesù a Fiume (1627-1773)", *Rivista Fiume*, IX, Fiume 1931, str. 192-230.

29 Vesna MUNIĆ, "Riječka gimnazija (1627-1992.). Kratki povijesni pregled", *Godišnje izdanje Prve riječke hrvatske gimnazije u Rijeci*, Rijeka 1993, str. 10-18.

bilo njihovo podastiranje "starih pisanih zakona" članovima Komisije³⁰. Novi, reformirani statut pisan latinskim jezikom, a potvrđen od kralja Ferdinada, Kastavci su dobili 1635. godine. Taj statut, međutim, nije od strane puka bio prihvaćen. Dapače, i dalje se u životu primjenjivao "Stari kastavski zakon". A samo tri godine kasnije (1638.) pobuna podložnika bila je uperena protiv Jurja Barba Kožljačkog, carskog komesara.

Već kod prvih pobuna zapaženo je da su one započinjale u nedjelju nakon velike mise u župnoj crkvi Sv. Jelene, a potom se zajedno s ljudima koji su izlazili iz crkve i svjetinom prenosile na gradski trg Lokvinu, ispred crkvice Sv. Trojice. Tako, primjerice, kapetan kastavski Agostino Belli izvještava isusovački kolegij 28. srpnja 1709, da je prošle nedjelje nakon mise a u vrijeme ručka "insorse nuovo tumulto del popolo Castuano"³¹ Vođe ustanka su bili: Tomazo Tomičić, vijećnik, neki Pobar s bratom, Ivo Grbac, Mate Frlan, kovač, Anton Matešić, Matija Blečić, Sebo Trinajstić i Giuseppe Hauch. Kapetan je posebice bio prestrašen prijetnjom, da će s njime ustanici obnoviti tragediju Franje Morellija.

Pobunjenici su tako kapetana A. Bellija potsjetili na zlu kob jednog od njegovih prethodnika, kojega su kastavski podložnici pedesetak godina ranije utopili "u komunskoj šterni na Lokvine" (1666.); u onom istom zdencu čiju su izgradnju započeli temeljem odluke općinskih vijeća iz 1647. godine, i općinskim novcem.³² F. Morelli je stradao zahvaljujući nepravdama koje je činio, ali i zbog precjenjivanja svojih upraviteljskih sposobnosti. U nastojanju da se dodvori isusovačkom kolegiju u Rijeci, a posebno višim upravama u Kranjskoj i Gracu, pokušao je čvrstom rukom sprovesti gradačke odluke iz 1661. godine. Uz ostalo na velike ga je muke stavljalo utjerivanje novog, povećanog godišnjeg nameta Gospoštije od 500 maraka, prema sljedećem: Kastavska općina 200, Veprinačka 125, a isto toliko i Moščenička. Preostalih 50 maraka trebao je dometnuti isusovački kolegij u Rijeci.

Morelli se osilio pa je prekoračivao i neka druga ovlaštenja. Zbog toga se, primjerice, 1664. godine "Anna Cattarina comitissa de Zrini nata Frangepan" pismom žali riječkom rektoru Levačiću. Ona piše rektoru da je dobila pismenu obavijest "od nikoga kapitana iz Castua, nikoga Morellia", koji "i nasse podlosnike /grobničke - D.M./ u Castau na praudu izoue". Uvrijedena i ozlojeđena Ana Frankopan nastavlja: "Akoie komu kriuo uchinieno znasse kadi je nassen Poslanikom prauize tribi izkati, u Grobniku Gradu pod krunom Vugerskom..." i dalje pozivajući se "na nasse szlobode ka nam je od Boga i od Kraglieue izuvitlosti dana" grofica oštro zahtijeva od riječkog isusovačkog rektora da

30 O buri 1630. godine postoji pozamašna dokumentacija u gradačkom Steiermarkischen Landesarchivu, *Meillerakten, Einzelne Städte und Märkte - Castua*, koju bi valjalo presnimiti a potom i znanstvenokritički obraditi. Ipak ono što je čini se najnužnije, a čemu se u nas nikada nije posvećivala dužna pažnja, su inventari i regesta o arhivskoj građi, posebice o onoj koja se čuva u inozemnim arhivima. U Štajerskom pokrajinskom arhivu pohranjen je i Kastavski statut iz 1635. godine.

31 HDA, VO-4, ISR, Izvještaj rektoru isusovačkog kolegija u Rijeci od 28. srpnja 1709.

32 Darinko MUNIĆ, "Gradnja općinske šterne u Kastvu", *Franina i Jurina 1985*, god. LXIII, knj. 41, Istarska naklada Pula, Pula 1985, str. 181-182.

svojim autoritetom obuzda samovolju svoga "kapitana u Castuu"³³. To i slični detalji upućuju na pretpostavke o Morellijevom pretjerano revnosnom obavljanju kapetanske dužnosti, što je na kraju platio životom. S druge pak strane, Katarinina pisma makar "in margine", ali vrlo rječitno govore o njenom državno-političkom stajalištu. Premda je davno minula godina cetinskog sabora (1526/1527.) kada su Hrvati sebi za kralja izabrali Ferdinanda Habsburškog, Katarina to zaboravlja pozivajući se na "pravdu Vugersku".

Spomenute bune nisu bile jedine u Kastavskoj gospoštiji. Njeni su se podložnici još bunili 1664, 1684, 1695, 1723, 1738, pa čak i u vrijeme svoga "dobroga i poštovanoga kapitana Jurja Vlaha" 1756. godine. Tužnu seriju zahtjeva za ishođenje svojih prava zaključili su 1772. godine Veprinčani, samo godinu dana prije dokinuća isusovačkog reda.³⁴

Sve to ukazuje na nestabilnost prilika u životu kvarnerske svakodnevice. Tome valja pridodati i akte o međuopćinskim razmeđivanjima/razvođenjima/razgraničenjima. Riječ je o očuvanju općinskih zajedničkih dobara, ali i individualnih: o pasištima, livadama, sjenokošama, gajevima, šumama, vinogradima, posebice izvorima pitke i tekuće vode, potocima i komunalnim putovima, te lovu i ribolovu. Sve su to značajni činioци života primoraca koji žive na škrtoj zemlji, koju treba dobro obraditi, da bi se na njoj moglo preživjeti. Primjera radi, spomenimo samo neprestani manjak krupne stoke u kastavskoj komuni, pa onda i ne začuđuje 12. kapitul "Zakona grada Castua od Letta 1400" koji izrijekom kaže: "Ki bi ukral nakontrade Kognia illi Volla gremu sa xiuor"³⁵. Za razliku od tog statuta, na obližnjem Krku³⁶ za krađu stoke ili peradi, predviđena je samo novčana kazna. Iz toga se može sasvim nedvojbeno zaključiti o stanju stočarstva u kastavskoj, odnosno krčkoj srednjovjekovnoj komuni.

Međuopćinska razmeđivanja započela su vrlo rano. Još 1395. godine razmeđuju se Kožljak i Mošćenice³⁷, a tom je prigodom djelomično određena i granica sa Brsečom (kod Jasenovika). Izvori govore da se godine 1468. poravnavaju među "kunfini" između Lovrana i Mošćenica, a Veprinac i Vranja to čine 1531. godine. Već 1539. godine Veprinčani su uredili svoje granice s Lovranom. Kastav se neprestano razmeđivao s Rijekom oko istočnih, tj. zapadnih granica riječke komune. Sporovi su počeli još u XV.

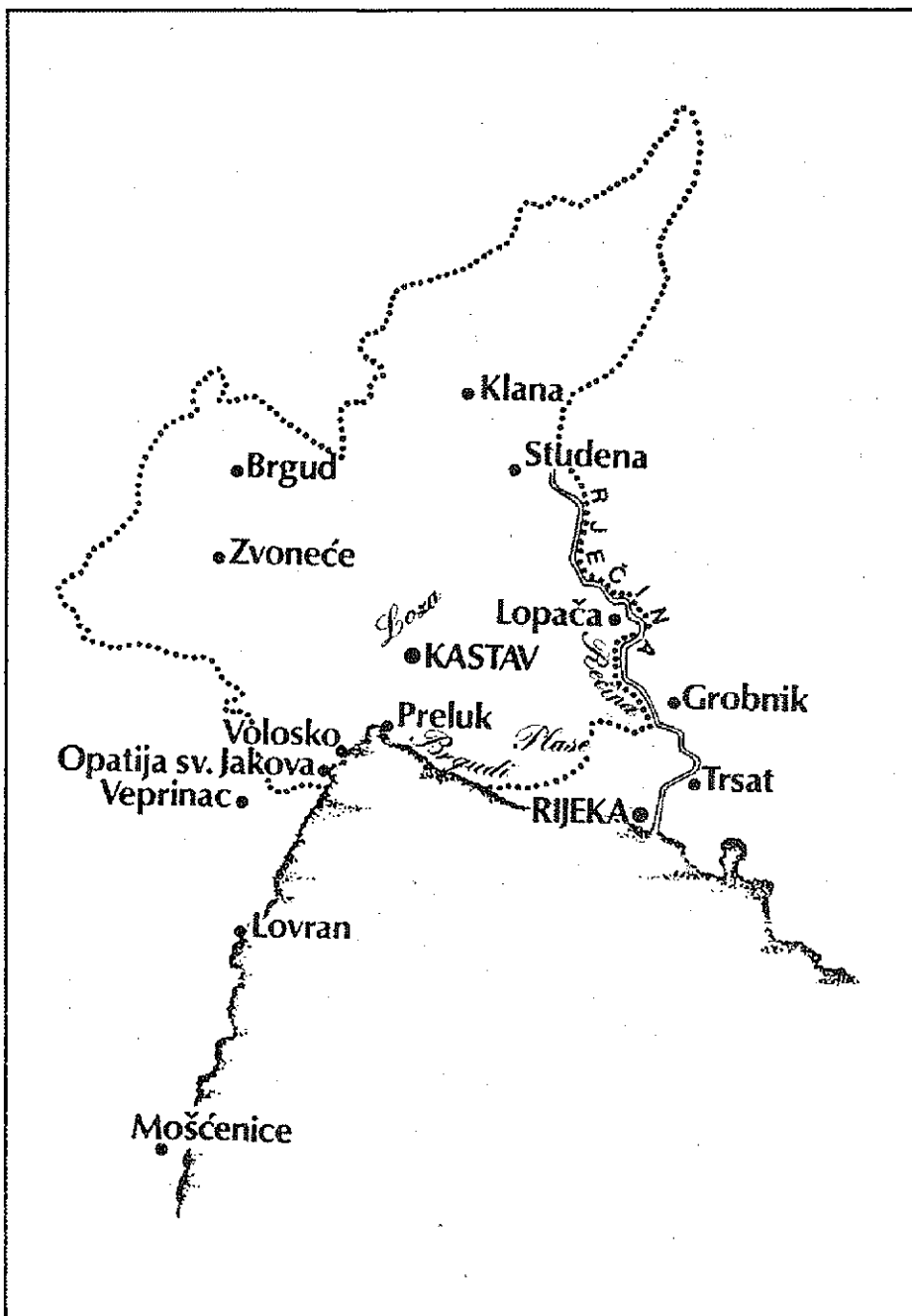
33 HDA, VO-4, ISR, Pisma Katarine Zrinske rođene Frankopan iz 1664. godine.

34 Darinko MUNIĆ, "Današnje područje Opatije u okviru nekadašnje Kastavske gospoštije", *Dometi*, god. XVIII, br. 1-2-3, Rijeka 1985, str. 89-93.

35 HDA, VO-4, ISR, "Statut Kastavskij...", n. izvor, str. 55.

36 Lujó MARGETIĆ i Petar STRČIĆ, "Krčki (Vrbanski) statut iz 1388.", *Krčki zbornik*, sv. 10, Posebno izdanje 12, Krk 1988. Uporedi: "Prijepis Krčkoga (Vrbanskoga) statuta i prenos na suvremeni jezik", str. 98-101.

37 "Razvod međa mošćeničkih i kožljačkih" u: Đuro ŠURMIN, *Hrvatski spomenici/Acta croatica*, sv. I. (od godine 1100. do 1499.), *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol IV., JAZU, Zagreb 1898, br. 34, str. 100-102.

Karta srednjovjekovne kastavske općine (s njenim približnim granicama) od XV. do XVII. stoljeća.
 Iz: D. MUNIĆ, *Kastav u srednjem vijeku*, str. 118.

stoljeću oko predjela Plase (danas Krnjevo), Berguda (Kantrida i Kostabela), Škurinja i Drenove, odnosno Podbrega, te povremeno Lopače³⁸ pored Rječine. Borba za teritorij nastavila se i s prekidima protegnula sve do suvremenih dana. Na kraju Rijeka je šireći svoje gradsko područje progutala veliki dio nekadašnje kastavske općine (koja danas više nema izlaz na more, jer je Preluk granica Riječke, Opatijske i Matuljske općine).

No vratimo se povijesti unatrag, jer je zabilježeno da su se Kastavci u dva kratka navrata (1541. i 1543.) razmeđivali na sjeveru s Gotnikom. Nadalje 1647. godine ponovno se razmeđuju s Veprinčanima, a samo godinu dana prije (1646.) mede su poravnali Mošćeničani i Veprinčani. Pri svemu tome uvijek ostaje pitanje, koliko je međusobnih svada, potezanja za rukav, prošnji, zaklinjanja u pravdu i istinu ostalo *iza povijesti* ili pak nezapisano u dokumentima. O tome možda najbolje svjedoči naprijed spomenuto razmeđivanje Kastva i Gotnika, kada je komisija samo dvije godine nakon donijete odluke o međama, na zahtjev Kastavaca (a vjerojatno i nečiju snažnu potporu, što nikada točno nećemo znati) preinačila odluku i donekle preuredila granice (1543.) dvije godine ranije zapisane (1541.)³⁹

* * *

Ovaj kratak oris vertikalnih i horizontalnih linija povijesnog razvitka istočnoistarskih kvarnerskih srednjovjekovnih komuna, samo je jedan mali dio njihove protekle stvarnosti. Postoje mogućnosti da razotkrijemo i rasvijetlimo još mnoge nepoznanice vremena prošlog, ali će dobar dio svakodnevne zbilje razvijenog srednjovjekovlja ostati zauvijek *iza povijesti*, zasrt velom tajanstvenosti, čije nam razotkrivanje, uvijek iznova daruje čar znanstvenoistraživačkog rada.

38 Spor oko Lopače vukao se dugo vremena, a posebice kroz XVII. stoljeće s riječkim isusovcima, pa je naposljetku ušao i u Kastavski statut kao zasebna Odluka gradskih vijeća, doduše nedovršena (*Kapitul 81.*) *V dan 2 aprila 1652.* Vidi: F. RAČKI, *Statut kastavski*, n. dj., str. 206-207. Ta posljednja glava nije u izvorniku napisana do kraja. U izvorniku *Statut Kastavskij...* kojeg inače citiramo, ona nije ni upisana, jer je taj ispis statuta nastao prije početka XVII. st. pa je njegov zaključni članak *Kapitul 66.*, koji je nastao 18. studenog 1598.

39 Uporedi: Lujko MARGETIĆ, "Razvod između Kastva i Gotnika 1541.", *Istra*, god. 17, br. 7/1979, str. 83-97. i "Dokument o razvođenju iz 1543.", *HDA, VO-4, ISR, svež. LXIII (XXXIV) (1), br. spisa 33.* u: D. MUNIĆ, *Kastav u srednjem vijeku*, n. dj., str. 47-48.

RIASSUNTO

Il contributo è dedicato ai capitoli storici più salienti dei comuni della costa quarnerina dell'Istria orientale che costituivano i cosiddetti possedimenti del Quarnero. Si trattava di un'area che partiva dalla Rečina (Fiumara) ad oriente e scendeva lungo la costa sino al golfo di Fianona, sulle rive sud orientali dell'Istria. Territori che alla metà del XII secolo furono assegnati in feudo dal Patriarca di Aquileia ai conti di Duino. A cavallo del XIV e del XV secolo passarono alla casata germanica dei Walsee, ma non per molto, sino al 1465. Proprio questo periodo, ed il cambiamento di proprietà del possedimento, ci ha lasciato un'importante testimonianza storico giuridica sui comuni dell'Istria orientale l'Urbario fiumano. In esso sono contenuti gli obblighi dei sudditi di Fiume/St. Veit am Pflaum, Castua/Khestau, Veprinaz/Vaprinaz, Laurana/Lauran, Moschiena/Moschanitz e Bersezio/Berschetz. Comprende tutta una serie di conferimenti in natura ed in denaro che fanno intendere la potenza economica dei Possedimenti del Quarnero ed il pulsare della vita quotidiana nella parte orientale dell'Istria, che viene regolarmente ignorata nella trattazione storica dell'Istria. Si tratta, infine, di un'area la cui popolazione, esclusa una piccola parte di Fiume, è emicamente di origine croata. Nella metà del XV secolo Laurana e Bersezio furono venduti alla Contea di Pisino, e già nel 1465, estintasi la casata dei Walsee, i Possedimenti del Quarnero finirono agli Asburgo. Nei secoli successivi, e sino al 1918, il destino di questi comuni, all'angolo estremo del Golfo del Quarnero, incrocio di traffici via terra e via mare, resterà nelle mani di governanti austriaci.